

Ю. В. Коніва

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ В СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ XVIII ст.: ПРОБЛЕМИ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті здійснено аналіз стану досліджень історії комунікацій на теренах Слобідської України у XVIII ст. Виокремлено три основних наукових напрямки в історіографії питання: історико-технічний, загальноісторичний та історико-географічний.

Ключові слова: історіографія, система шляхів сполучення, Слобідська Україна у XVIII ст.

Шляхи сполучення відігравали провідну роль у становленні та розвитку Слобідської України вже починаючи з другої половини XVII ст. Адже саме з цього часу відбувалося активне заселення цього регіону, що й поклало початок формуванню мережі шляхів сполучення. З кінця XVIII ст. ця мережа поділяється на три рівні, а саме дороги загальнодержавного, губерньського та місцевого значення.

Історія шляхів сполучення у XVIII ст. на сьогодні взагалі недостатньо висвітлена у вітчизняній науковій літературі, тим більше це стосується території Слобожанщини. Серед небагатьох праць такого роду можна відзначити монографію українського дослідника І. В. Жалоби, який вивчав шляхи сполучення на Буковині останньої чверті XVIII – 60-х рр. XIX ст. [8]. Окремі аспекти історії шляхів сполучення XVIII ст. знайшли опосередковане відображення у дослідженнях історико-технічного характеру російських учених. Як приклад можна назвати працю російської дослідниці І. Н. Ліхорадової [11].

Варто відзначити, що історія шляхів сполучення Слобідської України не знайшла втілення в спеціальних працях. Дослідники, які у той чи інший час вивчали систему комунікацій цього регіону, у тому числі й у XVIII ст., розглядали ці сюжети в рамках різних контекстів. Праці науковців можна поділити на три групи: загальноісторичні, історико-технічні та історико-географічні дослідження. На нашу думку, їх доцільно розглядати використовуючи хронологічний підхід.

Метою статті є аналіз цих підходів та результатів дослідження історії шляхів сполучення у Слобідській Україні XVIII ст. в рамках різних проблемно-тематичних напрямків.

Найбільш чисельною науковою літературою, у якій розглядається історія розвитку суходільних шляхів сполучення є історико-технічні дослідження. Більшість авторів акцентують увагу на період другої половини XIX–XX ст., оскільки саме у цей період зростання системи доріг стало динамічним і різноплановим процесом [11, с. 12]. Разом із тим, історичним сюжетам у них відведено небагато місця. І це зрозуміло, адже їх автори здебільшого акцентують увагу на сучасних технічних проблемах. Ці дослідження спрямовані, насамперед, на проблеми проектування, побудови і утримання доріг. Вже починаючи з кінця XVIII ст. шляхи сполучення стали об'єктом наукового інтересу інженерів. Адже у цей період розпочався процес впровадження наукових основ в практику дорожнього будівництва у Російській імперії. Особливо цьому сприяла політика імператора Миколи I, який розпочав боротьбу з бездоріжжям у державі. Саме за його правління у країні з'являється поняття «дороги» у європейському розумінні [2, с. 5]. Не дивно, що більшість науковців, які цікавились історією суходільних комунікацій, були за спеціальністю інженерами дорожнього будівництва. В якості прикладу можна навести праці таких вчених, як М. Волков, Е. Головачов, М. Ляхницький [12, с. 7].

У радянський період, в рамках історико-технічних досліджень, проблемі історії суходільних шляхів сполучення, приділялося не так багато уваги. Було зібрано достатньо фактичного матеріалу стосовно будівництва доріг, але, в той же час, мало розроблялася проблема генезису та функціонування суходільних комунікацій. Як і для попереднього періоду типовим є написання таких праць дорожніми інженерами. Розвиток ліній комунікації розглядалася у рамках марксистсько-ленінської парадигми. Зокрема, при аналізі процесів будівництва та утримання автогужових доріг, у праці, яку підготував колектив авторів на чолі з проф. А. Анохіним, спираючись на К. Маркса, підкреслювалося, що транспорт і шляхи сполучення є продовженням і невід'ємною частиною виробничого процесу [5, с. 7].

Важливим дослідженням другої половини XX ст., стала публікація двотомної роботи О. С. Кудрявцева «Очерки истории дорожного строительства в СССР» [9; 10]. Це була перша комплексна праця, у якій розглядалася історія дорожньої техніки та технології будівництва доріг в Російській імперії. У першому томі, який присвячено дожовтневому

періоду, йдеться й про історію суходільних шляхів сполучення XVIII ст.. Автор систематизував результати попередніх досліджень і дійшов висновку, що саме у XVIII ст. зародилася система суходільних комунікацій, яка поклала початок сучасній дорожній системі [9, с. 287–289]. Дослідником було введено до наукового обігу ряд нових історичних джерел та залучено чимало фактичного матеріалу, що дозволило значно глибше вивчити зазначений процес. Водночас, маємо зауважити, що вчений майже не звертав увагу на регіональні особливості. Зрозуміло, він обійшов увагою й процес формування шляхів сполучення на території Слобідської України. Однак, автор і не ставив перед собою такої цілі, адже основною метою монографії став опис досягнень в галузі дорожнього будівництва. Варто зазначити, що публікація книги майже співпала з ювілеєм – 150-річчям Міністерства шляхів сполучення.

У 80-х рр. XX століття, вийшла друком ще одна праця, яка була присвячена розвитку техніки дорожнього будівництва, автором якої є В. Ф. Бабков [1]. Втім, ця праця є надто загальною. У ній йдеться про історію побудови доріг від Римської імперії до сучасних автомагістралей.

У пострадянський період вийшла колективна робота «Дороги России» під редакцією А. А. Надежка [4]. Праця присвячена історії розвитку доріг в Росії у період з 1746 р.(з часу закінчення побудови першої державної дороги від Санкт-Петербурга до Москви) до кінця 90-х років XX ст. Власне XVIII ст. відведено небагато місця, акцент зроблено на висвітленні окремих аспектів розвитку дорожнього будівництва у «петровську» епоху.

Отже, дослідники історико-технічного напрямку хоча й розглядали історичні аспекти, але вочевидь наголошували на науково-технічній стороні справи. Зазначені вчені, будучи за своєю спеціальністю дорожніми інженерами, не ставили за мету й не могли здійснити глибокого історичного аналізу. Втім, ці праці є вельми важливими для істориків, адже дозволяють з'ясувати не лише технічні, а й соціально-економічні проблеми розвитку мережі комунікацій.

Звичайно, відомості про шляхи сполучення можна віднайти майже в кожній загальноісторичній праці. Втім, такого роду інформація є вкрай обмеженою. До того ж, головна увага, зазвичай, приділена водним шляхам та залізничному транспорту, в основному йдеться про XIX–XX ст. Характерним моментом для такого роду праць є відсутність уваги до регіональних особливостей. Однак в дореволюційний період

варто окремо відзначити працю А. С. Ніколаєва [14], яка вийшла друком у 1900 році.

Дослідження А. С. Ніколаєва «Краткий исторический очерк развития водяных и сухопутных сообщений и торговых портов в России» [13] була частиною спільного нарису історії шляхів сполучення у Росії, який видавався за підтримки міністра шляхів сполучення М. І. Хілкова, і була приурочена до 100-річчя Міністерства шляхів сполучення. Книга мала описовий характер і складалася із трьох частин. Перша була присвячена розгляду історії шляхів сполучення у Росії до кінця XVII ст. Друга частина – це нарис розвитку водяних шляхів сполучення і торговельних портів, починаючи з XVIII ст. Третя частина – це огляд розвитку в Росії ґрунтових та шосейних доріг, починаючи з XVIII ст. Автор в цій праці звертав увагу на роль суходільних шляхів сполучення в «южных окраинах», у тому числі на території Слобідської України [13, с. 18].

У радянській історіографії спеціальних досліджень (загально-історичного спрямування) з історії комунікацій створено не було. Але, варто зазначити, що поодинокі сюжети такого роду зустрічаються у дослідженнях, які присвячені соціально-економічному розвитку регіону, а також у загальноісторичних нарисах про розвиток культури. Так, для соціально-економічних досліджень зазвичай характерна лише констатація того факту, що залізничному транспорту передували гужові або ґрунтові шляхи сполучення. Власне історія суходільних шляхів сполучення не стала об'єктом наукових розвідок, адже теоретично вважалося важливим вивчати продуктивні сили, щоб розуміти їх вплив на виробничі відносини. Втім, на відміну від сільського господарства або торгівлі, при користуванні дорогами не фіксуються виробничі відносини, адже тут немає ані найму, ані феодалної ренти. Саме тому ця проблематика виглядала малоперспективною. Лише в пострадянський період такі сюжети з'являються у відповідних дослідженнях. Для прикладу варто навести працю М. А. Панфьорової «Південно-Східна Україна наприкінці XVIII–першій половині XIX ст.» [15].

У нарисах з історії культури (у розділах про шляхи і засоби сполучення) дороги є показниками розвитку самої культури. Зазвичай, автори зазначали, що цей розвиток у XVIII ст. не задовольняв потреби часу, а самі суходільні шляхи були другорядними у порівнянні з водними (оскільки водні були дешевшими, зручнішими і вантажовмісними) [14].

Можна стверджувати, що на сучасному етапі зазначені риси загальноісторичних досліджень історії шляхів сполучення майже не зазнали змін.

Третя група – це незначна кількість праць історично-географічного спрямування. Спеціальних робіт, які б розглядали закономірності співвідношення природно-географічних чинників і формування та становлення шляхів сполучення не виявлено. У загальних історично-географічних працях згадуються шляхи сполучення, але, стосовно XVIII ст., в основному акцентується увага на водних шляхах. Суходільні шляхи ж розглядаються лише як невід’ємна складова водних.

Необхідно підкреслити, що історично-географічні роботи з’явилися, в основному, у другій половині XX ст. Хоча, варто відзначити працю М. К. Любавського, яка була опублікована ще у 1909 р. [12]. Серед дослідників радянської епохи, варто виокремити доробок А. В. Муравйова [6], А. В. Дулова [7]. Окрім цих дослідників історією суходільних комунікацій, але уже в контексті історичної картографії, займався А. В. Постніков. Цей вчений виокремлював особливу роль доріг в масштабуванні карт, насамперед, стосовно першої половини XVIII ст. [16, с. 142–143].

Отже, аналіз історіографії засвідчує, що при вивченні історії розвитку шляхів сполучення у XVIII ст. переважно досліджувався науково-технічний аспект. Професійні історики, зазвичай, лише побіжно вивчали такі сюжети в працях загальноісторичного та історично-географічного спрямування. Ці особливості повною мірою стосуються й літератури, у якій йдеться про розвиток системи комунікацій на теренах Слобідської України.

Враховуючи вищезазначені моменти та тенденції при дослідженні історії шляхів сполучення, сьогодні варто застосувати нові підходи при дослідженні цієї проблематики. Зокрема, системне дослідження мережі комунікацій набуває нового поштовху завдяки розвитку міждисциплінарних зв’язків. Міждисциплінарність як науковий підхід сформувався у другій половині XX ст., коли багатьма ученими була усвідомлена умовність дисциплінарних кордонів і виникла нагальна потреба у їх подоланні. Під міждисциплінарністю, зазвичай, розуміється запозичення теорій і методів з суміжних наук для вирішення тих чи інших наукових проблем [17, с. 25-60]. Так, завдяки запозиченню історією картографічних методів розширився діапазон досліджень і пришвидшився розвиток такої спеціальної історичної дисципліни як історична картографія.

Дослідження мережі сполучення XVIII ст. на території Слобідської України, базується, насамперед, на картографічних матеріалах (карти Деліля, Карти Генерального межування та ін.). У зв'язку із цим, на сучасному етапі важливе значення набувають комп'ютерні технології, зокрема геоінформаційні системи. ПС програми розширили можливості і результативність наукового пошуку істориків [3].

1. Бабков В. Ф. Развитие техники дорожного строительства / В. Ф. Бабков. – М., 1988. – 272 с.
2. Борисов Н. С. Повседневная жизнь русского путешественника в эпоху бездорожья / Н. С. Борисов. – М., 2010. – 440 с.
3. Голубинский А. А. Историк, ГИС и русские карты / А. А. Голубинский, С. Н. Пахунов, Д. А. Хитров, Д. А. Черненко // Преподавание истории в школе. – 2012. – № 8.
4. Дороги России / под ред. А. А. Надежко. – М., 1996. – 408 с.
5. Дорожное дело / под ред. А. И. Анохина. – Л., 1935. – 910 с.
6. Дробижев В. З. Историческая география СССР / В. З. Дробижев, И. Д. Ковальченко, А. В. Муравьев. – М., 1973. – 319 с.
7. Дулов А. В. Географическая среда и история России конец XV – середина XIX в. / А. В. Дулов. – М., 1983. – 256 с.
8. Жалоба І. В. Інфраструктурна політика Австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. (на прикладі шляхів сполучення) / І. В. Жалоба. – Чернівці, 2004.
9. Кудрявцев А. С. Очерки истории дорожного строительства в СССР (дооктябрьский период) / А. С. Кудрявцев. – М., 1951. – 332 с.
10. Кудрявцев А. С. Очерки истории дорожного строительства в СССР (послеоктябрьский период) / А. С. Кудрявцев – М., 1957. – 366 с.
11. Лихорадова И. Н. История дорожного строительства на территории Воронежского края / И. Н. Лихорадова, В. П. Подольский. – Воронеж, 2006. – 176 с.
12. Любавский М. К. Историческая география России в связи с колонизацией / М. К. Любавский. – М., 1909. – 405 с.
13. Николаев А. С. Краткий исторический очерк развития водяных и сухопутных сообщений и торговых портов в России / А. С. Николаев, С. М. Житков. – СПб., 1900. – 372 с.
14. Очерки русской культуры XVIII века. Ч. I / под ред. Б. А. Рыбакова. – М., 1985. – С. 257–286.

15. Панфьорова М. А. Південно-Східна Україна наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / М. А. Панфьорова – Донецьк, 2004.
16. Постников А. В. Развитие картографии и вопросы использования старых карт / А. В. Постников. – М., 1985. – 214 с.
17. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв. : социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М., 2011. – 560 с.

Коніва Ю. В. Пути сообщения в Слободской Украине XVIII в.: проблемы историографии

В статье осуществлен анализ состояния исследований системы коммуникаций на территории Слободской Украины в XVIII в. Выявлено три основных научных направления в историографии вопроса: историко-технический, общ исторический и историко-географический.

Ключевые слова: историография, система путей сообщения, Слободская Украина в XVIII в.

Koniva Ju. V. The Roads of Communication on the Territory of Sloboda Ukraine in the XVIII century: problems of historiography

The communications system on the territory of Sloboda Ukraine in the XVIII century is analyzed in the context of the problem of historiography. Three major areas of research are defines: historical and technical, general historical and historical and geographic.

Keywords: historiography, the road system of communication, Sloboda Ukraine in the XVIII century.